

КНИЖАРНИЦИ В ШУМЕН ОТ КРАЯ НА XIX ДО 20-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК

Стела Славчева

BOOKSTORES IN SHUMEN FROM THE END
OF THE 19th CENTURY TO 1920s
Stela Slavcheva

Abstract: *Shumen is one of the cities that after 1878 became the center of Bulgarian book publishing. By 1944, there had been 32 printing presses, which became a prerequisite for the opening of bookstores in the city. The article focuses on the activity of bookstores in Shumen in the period from the end of the 19th century to 1920s, paying attention to the book publishing in the period under review.*

Key words: *Shumen, Bookshops, bookpublishing*

DOI: <https://doi.org/10.46687/ZPON4512>

Социално-икономическото развитие на Шумен в края на XIX в. създава предпоставки и условия за откриване на печатници и книжарници, които са пряко свързани с развитието на книжарската дейност в града. Книгоиздателските традиции от времето на Българското възрождане успяват да се пренесат и доразвият и в следосвобожденския период, когато градът се превръща в един от центровете на българското книгоиздаване. В периода от 1878 до 1944 г. в България работят над 1300 печатници, от които 32 функционират в Шумен. Градът се нарежда сред първите места в тази индустрия наред с Русе, Плевен и Велико Търново (Gergova 2004: 347).

Наличието на толкова печатарски учреждения предполага отпечатването на голямо количество издания, което пък от своя страна е условие за отваряне на книжарници в Шумен. Като причина за тяхното откриване могат да се посочат и духовните нужди на населението. Не трябва да се подценява и фактът, че част от населението получава образование в чужбина и, връщайки се в родния град, също внася книжна продукция. Сред собствениците на книжарници са преводачи, редактори, социалисти, учители, общински служители, което обуславя и издаваната от тях литература.

В статията се разглежда дейността на книжарниците в Шумен от края на XIX до 20-те години на XX в., като се обръща внимание и на тяхната книгоиздателска дейност. До този момент липсва цялостно разглеждане на книжарниците, но съществуват отделни публикации, който отчасти засягат книжарниците, като се разглежда предимно на дейността на печатниците. Една по-обширна статия, която акцентира върху дейността на книжарниците, е на Ангел Виденов, който през 1981 г. я отпечатва в авторски сборник (Videnov 1981: 8-18).

Разглеждайки книжарниците, не можем да не посочим, че те са стационарен тип обекти, в който се извършва продажба на печатни издания, и в същото време изпълняват функции на средища на културата. Ани Гергова посочва, че книжарниците като културни и интелектуални клубове получават ново

развитие в началото на ХХ в. До този момент те са не само търговски средища, а и културно-просветни, политически и революционни клубове, центрове на интелектуален живот (Gergova 2004: 241).

Докато в първите години след Освобождението водеща фигура в книгоиздаването заема печатарят издател, то през 90-те години на ХІХ в. започват да се откроява фигурата на книжаря издател. Настъпва период, в който в почти всеки град започват да се организират и откриват книжарници. Те се снабдяват с книжна продукция основно от книжарниците на Драган Манчов и Христо Г. Данов в Пловдив и, както посочва Илия Блъсков, именно това са двете работещи главни книжарници преди Освобождението (Blaskov 1897: 61). В периода 1898-1902 г. шуменският книжар Павел Байнов работи усилено с Христо Г. Данов, от когото получава учебници за шуменските учебни заведения. Само година по-рано пловдивският книжар създава професионална организация на книжарите в страната, сред които е и шуменецът Рашко Ил. Блъсков. Неговото присъствие показва авторитета и познанията на големия възрожденски писател. Той се нарежда до имената на Тодор Чипев, Христо Олчев, Ефрем поп Христов и др. Целта на организацията е: „подобрене книжарската работа и търговия у нас и за запазване интересите на книжарите” (DA-Shumen, f. 58k, op. 1, a.e. 132, l. 10).

От края на ХІХ до 20-те години на ХХ в. в Шумен работят общо седемнадесет книжарници, от които шест са организирани към печатарските заведения на своите собственици. Такива са: книжарницата на Спас Попов; книжарницата към печатница „Опит”; книжарницата на Димитър Търговски – впоследствие на Пресиян Търговски; книжарница „Гутенберг” на Димитър Кънчев, организирана към печатницата му; книжарницата на Владимир Блъсков; печатницата и книжарницата на Васил Йорданов „Искра”; книжарницата на Димитър Иванов. Голяма част от книжарниците, освен продажба на канцеларски материали и учебници, извършват и книгоиздателска дейност, която се разглежда в статията.

В стремежа си да получат добро разпространение на своята продукция, някои от книжарите създават вериги от книжарници. Такъв е примерът с фамилия Търговски, които през 30-те години на ХХ век разкриват две книжарници на централната улица „Славянска” в Шумен.

Част от предприемчивите шуменски книжари са хора с литературна подготовка. Това са Владимир и Илия Блъскови, Васил Йорданов, Павел Байнов и др. Книжарите са и издатели. Доверявайки се на своя усет, те прецизно подбират издаваните заглавия. В някои от книжарниците собствениците предлагат освен собствено издавана литература, но така също и чуждестранни издания – руска, френска и немска литература (Daskalova 1999: 85). В монографията си за книгоиздаването в България големият изследовател на книгата Лъчезар Георгиев посочва, че след 1878 г. книжарите извън столицата също успяват да осъществят успешна реализация на книгата (Georgiev 2016: 107). Шумен не изостава от този процес. В града след 1878 г. работят няколко книжарници. Освен организирани към печатниците „Спас Попов“ и „Опит“, книжарници в града откриват и видни общественици, учители, фабриканти, търговци. В края на ХІХ в. успешно работи книжарницата на първия шуменски печатар Спас Попов. В нея, освен продажба на отпечатаните в собствената печатница книги, се предлагат още учебници и формуляри (Gergova 2004: 356). Първоначалното местонахождение на

книжарницата е площад „Кушир“ в близост до аптеката на Васил Кършев (DA-Shumen, f. 714k, op. 1, a.e. 99, l. 5). Предвид разположението ѝ на централна и оживена улица в Шумен, тя привлича множеството клиенти, които се възползват от услугите на фамилната книжарница. Някои източници сочат, че книжарницата работи до Балканската война, когато е опожарена (Stoykov 2015: 78), но това според нас не е съвсем коректно, тъй като и след посочената година на страниците на шуменските вестници продължава споменаването ѝ. Предполагаме, че погорното твърдение се дължи на факта, че в началото на ХХ в. книжарницата и печатницата „Спас Попов“ са наводнени, поради което се налага и смяна на тяхното местонахождение. През 30-те години на ХХ в. книжарницата работи и се помещава в сграда на ул. „Славянска“ срещу техническото бюро на шуменския архитект Никола Шамарджиев (Shumenski vesti № 32/ 19.04.1930). Дейността на Спас Попов и неговите наследници се простира от Шумен през цялото Лудогорие. Книгоразпространението е специфична дейност, която се поражда от разрастване на вътрешната търговия, книгоиздаването и полиграфическото производство в страната (Stefanov 1980: 921). През 1906 г. в града книжарница открива и Пресиян Търговски – син на печатаря Димитър Търговски. В нея се продават ученически пособия, сметачни машини и музикални инструменти. Всичко това говори, че книжарницата на Търговски е от смесен тип, т. е. в нея, освен печатни издания от собственото полиграфическо заведение, бланки и формуляри, се предлагат и друг тип стоки (Likovski 1983: 29). Интересни факти от развитието на книжарската дейност на книжарницата на Търговски са контактите на шуменската фирма с тази на Йосиф Едуард Риглер. От нея Пресиян Търговски, а и синът му Борис, който по-късно влиза в съдружие във фамилната дейност, си набавят книжарски материали, мастило и други необходими материали (Stoykov 2016: 190). Рачо Змеев в статията си за тутраканското книгоиздателство „Мавродинов“ посочва, че унгарската фирма „Риглер“ има съществена роля за развитието на българското книгопечатане и книгоразпространение. Факт е и обстоятелството, че посочената фирма отпуска парични средства за организиране и откриване на печатници и книжарници (Zmeev 1986: 152). Наред с посочените по-горе книжарници през 80-те години на ХІХ в. започва да работи и книготърговският магазин на учителя, печатар, издател и книговец Владимир Блъсков – син на писателя, редактор, преводач Рашко Илиев Блъсков. Книжарските традиции във фамилия Блъскови датират още от 1866 г., когато другите двама братя в семейство – Илия и Димитър, откриват в Шумен книгопродавница „Братя Блъскови“.

Най-малкият син в семейството на Рашко и Руска Блъскови е Владимир. Той е роден през 1853 г. в Клисурса. В своята автобиография В. Блъсков посочва, че завършва трикласното си образование в Шумен (DA-Varna, f.787 k, op. 1, a.e. 25, l. 1). В. Блъсков е участник в Сръбско-турската война от 1876 г. с четата на Тодор Велков, известна под името „Четвърта българска доброволческа чета“ (Cholov 2003: 161-162). Завръщайки се в Шумен, Владимир постъпва на работа в книжарница на своите братя Илия и Димитър Блъскови. По-късно през 1880 г. той става съдружник в откритата „домашна книжарница“ на брат си Илия Р. Блъсков в Шумен. Като се има предвид профила на Рашко Блъсков – бащата на двамата братя, напълно естествен процес е двамата книжари да предлагат учебна литература, ръководства за учители и книги за училищните библиотеки (Parizhkov 1984: 53).

Съдружническата книжарница подпомага издаването на книгата на Стоян Заимов „Миналото. Белетристични и исторически очерци из областта на българските движения от 1870-1877 г.“. Относно нейното разпространение през 1884 г. пловдивският вестник „Марица“ известява, че печатното издание ще се разпространява от книжарницата на братя Блъскови в Шумен (Maritsa № 633/20.07.1884). Тук трябва да отбележим, че през 1882 г. Стоян Заимов е учител в Шумен. На тази длъжност остава до 1884 г., а година по-късно е назначен за училищен инспектор на шуменското учебно окръжие.

Съвместната дейност между Илия и Владимир Блъскови продължава до 1896 г., когато по-големият брат Илия излиза от съдружието. Като причина за това В. Блъсков посочва липсата на достатъчно клиенти, което води до намаляване на работата в книжарницата. Поради тази причина И. Блъсков излиза от съдружието и Владимир Блъсков започва да упражнява самостоятелно книжарския занаят (DA-Varna, f. 787k, op. 1, a.e. 25: 10-12). Изразяваме предположение, че съдружието е прекратено по-рано, тъй като през 1895 г. в. „Защита“ в броя си от края на ноември посочва, че в книжарницата на Владимир Блъсков може да се намери излязлата от печат книга на Роберт Оуен „Образованието на човеческия характер (нов възглед върху обществото)“ (Zashtita № 43-44/ 29.11.1895).

Новоорганизираната книжарница „Труд“ е една от добре уредените в Шумен и в нея В. Блъсков предлага за продажба книгите на Христо Ботев, Любен Каравелов, на Захари Стоянов – „Записки по българските въстания“, „Черна Индия“ (1898) от Жул Верн, „Милкова ревност“ (1895) от Димитър Блъсков и др. (Gergova 2004: 79). Тази разнообразна литература доказва, че книжарниците са средище за духовно израстване на човека, а книжарите се стараят да задоволят различните читателски интереси на шуменци.

Освен българска и чуждестранна литература, книжарницата на Владимир Блъсков предлага и учебници по всички учебни дисциплини, необходими за учебния процес, дори работи и по заявка на своите клиенти. Голямото търсене на канцеларски материали и училищни пособия налагат необходимостта В. Блъсков скоро да открие и склад към книжарницата си. Развивайки книжарската си дейност, Блъсков организира и книгоиздателство (BA 1896: 240-241).

Провокиран от факта, че книжарите издават книги и учебници, възрожденският учител Илия Р. Блъсков публикува статия, озаглавена „За учебниците и за нашите книжари“. В нея авторът остро критикува книжарите, които започват издаване на учебници, което ще доведе един учебник да се издава от няколко различни издатели книжари. Според него, за да се започне издаването на учебници, е необходимо книжарят издател да притежава необходимия ценз, който по това време липсва (Blaskov 1897: 62).

Между забележителните издания на книжарницата на В. Блъсков е редактираното от брат му Илия Блъсков сп. „Памятник“. Тук се издава и редактираното от Ана Велкова-Карима сп. „Почивка“, което след седма книжка се прехвърля в Габрово. Списанието съдържа предимно преводна художествена литература и излиза в периода 1892-1895 г. То е едно от най-високите върхове на книгоиздаването в Шумен (DA-Shumen, f. 714k, op. 1, a.e. 114, l. 2). Дейността си в Шумен Владимир Блъсков развива до 1900 г., когато по настояване на съпругата си Иванка Щерева се местят да живеят във Варна.

Стела Славчева. Книжарници в Шумен...

През периода 1880-1900 г. книжарницата на В. Блъсков издава само една брошура и две календарчета. Най-ранното издание е от 1893 г. и според обема на страниците то се определя като брошура. Това е „Ротни уставни учения в дванадесет проекта”. Самата брошура е трето издание на отпечатаната през 1890 г. книга на полковник Свидзински „Книжка за памет и справки при строевото обучение на ротата”. Изданието на книжарница В. Блъсков се отпечатва в печатницата на шуменския публицист и преводач Васил Йорданов „Искра“. Останалите две издания на книжарницата са: Календарче за 1894 г. и Юбилейно календарче за 1895 г. Последното е посветено на 25-годишнината от полагането на основите на издателската дейност на календарчета на Владимир Блъсков, чието начало е поставено през 1870 г. Изданието е свързано и с отбелязването на 50-годишния юбилей на възрожденския книжовник и журналист Константин Фотинов. Кирил Ставрев посочва, че след 1878 г. в Княжество България се появяват нов вид календари. За разлика от периода на Българското възраждане, където се дават сведения за отделни месеци и религиозни празници, новият тип е свързан с отделни области като медицина, астрономия, земеделие и др. Като цяло календарите дават сведения за културния и обществен живот, представят биографични данни, съдържат портрети, илюстрации и др. (Stavrev 2003: 11).

След като се преселва във Варна, Блъсков продължава книжарската си дейност. Шуменският книжар Илия Петров посочва, че Блъсков се премества във Варна около 1900/1902 г. Това се потвърждава и от запазените архивни материали (DA-Shumen, СНР 318). Във Варна Владимир Блъсков става и представител на изданията на известния пловдивски печатар и издател Христо Данов. След като фалира, Блъсков прехвърля представителството на шуменския книжар Павел Байнов (Stoykov 2015: 149).

През 1886 г. един от уважаваните в Шумен граждани открива книжарница. Тя е собственост на големия благодетел, ученик на Илия Блъсков – Димитър Кънчев. Това е четвъртата в Шумен книжарница, организирана към собствената му печатница „Гутенберг“. Димитър Кънчев е притежател и на хотел, намиращ се на ул. „Араста”, където на долния етаж на сградата се помещава и книжарницата. С цел реализиране на по-голяма печалба и водени от стремежа за привличане на повече любители на книгата, повечето книготърговски магазини, които се откриват в Шумен през разглеждания период, са разположени на централните площади в града като „Араста”, „Кушир”, ул. „Славянска” и „Цар Освободител”.

Чрез страниците на в. „Защита” Д. Кънчев уведомява шуменската общественост за откриването на своята книжарница. Самата обява е насочена към писатели, книжари, книгоиздатели, което пък предполага набавяне на техни печатни издания в книжарница „Гутенберг”. Чрез рекламата собственикът разширява и обхвата на асортимента в собствената си книжарницата (Zashtita № 36/ 30.09.1895). За времето на своето функциониране – от 1886 до 1904 г., книжарница „Гутенберг” издава само една книга. Това е авторското издание на Д. Кънчев, което излиза през 1899 г. и е озаглавено „Един жабардинец от края на XIX век“. Книгата съдържа 79 страници и в нея авторът излиза под псевдонима Ре д, Кин. Печатното издание излиза в тираж от 2000 броя.

През 1904 г. Д. Кънчев продава книжарницата си на печатаря книжар Димитър Иванов.

След Освобождението Шумен се превръща в един от големите издателски и книжарски центрове. Наред с книжарниците на С. Попов, Търговски, В. Блъсков, Д. Кънчев започва да работи и книжарницата на публициста, редактор, преводач и издател Васил Йорданов, известен под псевдонима „Искрата“. Като мотив за откриването на печатница и книжарницата са трудностите, които В. Йорданов среща при експедирането на издаваното от него сп. „Искра“. Така през 1890 г. в града започва да функционира пета книжарница под името „Искра“ (Angelova 2007: 68).

Васил Йорданов е роден в Шумен през 1857 г. Учи в родния си град, а по-късно продължава в Педагогическия институт в Москва. Специализира естествени науки. Учител е във Видин и Шумен. Изпълнява и длъжността на окръжен училищен инспектор (Angelova 2007: 60, 70; Koledarov 1935).

Само година след откриването книжарницата вече развива и издателска дейност. В книгата си „Книжнината и българите“ големият изследовател на книгата Ани Гергова посочва, че стационарните книжари имат непосредствени впечатления за предпочитанията на читателите. Това се дължи на прекия контакт между книжар и читател, чрез който донякъде читателят определя и издателската дейност на книжаря (Gergova 1991: 167). През 1891 г. книжарница „Искра“ издава разказа „Баша“ на просветния деец, преводач, публицист Петър Иванов (EBVI 1988: 272). На 21 страници авторът разглежда част от Сръбско-българската война от 1885 г. Разказът излиза в поредицата „Войнишка библиотека“ под № 1. През 1896 г. заглавието търпи второ издание, като запазва исковите данни.

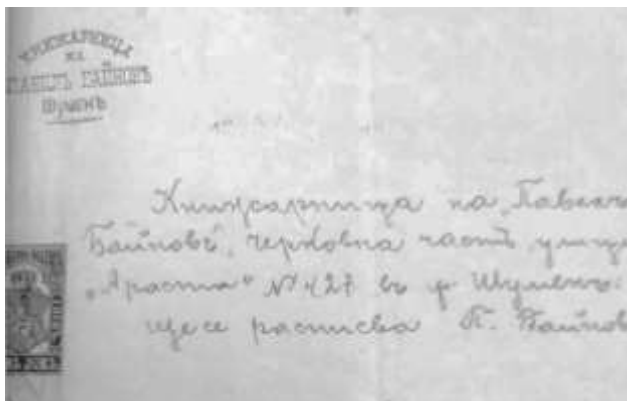
Румяна Даскалова посочва, че някои издатели правят опити сами да организират разпространението на издадените от тях печатни издания и поради тази причина публикуват съобщения и реклами в местния периодичен печат. В тях отбелязват адресите на своите сътрудници и представителствата за града (Daskalova 1999: 121). Това прави и книжарят В. Йорданов.

В книжарницата може да се намери и отпечатаната през 1894 г. в печатница „Искра“ книга „Любовта у лудите“. С цел нейното разпространение книжарят, издател и печатар В. Йорданов помества на страниците на политико-обществения литературен вестник „Защита“ (за кратко време В. Йорданов списва в „Защита“) реклама на печатното издание, като напомня за автора и преводача на книгата (Zashtita № 18/ 04.07.1894). В посочената книжарница, както и в други, разгледани в статията, се прилагат маркетингови механизми на търговска отстъпка за отделни книжари (Georgiev 2016: 93). Книготърговският магазин на В. Йорданов работи до 1901 г.

През 1894 г. на политическата сцена в Княжество България се сформира нова партия като следствие от обединението на Българската социалдемократическа партия на Димитър Благоев с Българския социалдемократически съюз на Янко Сакъзов. Така се създава Българската работническа социалдемократическа партия. Появата на социалистическата партия налага развитието на движението и разбира се, на социалистическата книга. Партията бързо успява да си намери привърженици в лицето на пролетариата. Споделящ идеите на социалистите е и шуменският книжар Павел Байнов. Той е изключително интересна личност, която се свързва с първата в страната фабрика за цветна креда и пастели, организирана в Шумен. През 1905 г. П. Байнов е първият, който издава съчиненията на Максим Горки в страната.

Стела Славчева. Книжарници в Шумен...

П. Байнов започва книжарската си дейност в началото на септември 1898 г., когато регистрира и своята книжарница.

**Снимка: Държавен архив – Шумен
(DA-Shumen F. 99 K, op.1, a.e. 115, l. 1)**

Трябва да отбележим, че за откриването на книготърговския магазин съдейства книжарят и издателят Христо Г. Данов. Неслучайно П. Байнов е сред уважаваните от пловдивчанина книготърговци. За съвместната им дейност говори съхраняваната в Държавен архив-Шумен кореспонденция между двамата книжари, касаеща съвместната им дейност. При откриването на книжарницата си П. Байнов получава финансова подкрепа и от Виенската фирма „Hassner Ashner“ на стойност 117,50 форинта. Вероятно посочената полица допълнително подпомага отварянето на книжарницата (Slavcheva 2017: 174). Тя е разположена в помещение под наем на ул. „Араста“, за чието използване собственикът заплаща минимален наем от 100 златни лева. В книжарницата П. Байнов осъществява продажба на всички видове учебници и учебни пособия. От 1898 до 1902 г. шуменският книжар работи с: Христо Г. Данов – Русе, П. Н. Икономов – Варна, Ефтим П. Христов – Търново, Коста Евстатиев – Варна, Димитър Каранешев – Русе, Сърбенов – Севлиево и Калайджиев – Пловдив. Нуждите на българското училище определят и жанровото разнообразие на търгуваните издателски продукции (Georgiev 2016: 115). Според нас влияние върху избора за учебници оказва и учителската професия на П. Байнов, макар да е уволнен поради социалистическите си убеждения. От Клисаровски (София) Байнов се снабдява с буквари, а от Влайков – с читанки и много други пособия. Интересно е, че, правейки поръчка, срещу всеки учебник Байнов посочва и неговия автор, което вероятно е от особено значение за предлагането му. От Данов получава предимно хрестоматии, педагогика, литература, граматика за първи и втори клас, минералогия, история, ботаника, български език, сметници, френско-български речници, старобългарски език, психология, граматика. П. Байнов е сред големите разпространители и книготърговци на изданията на Хр. Данов. За това говорят и списъците с издания на пловдивчанина, чрез които шуменецът снабдява местните училища с учебници от пловдивската печатница (Slavcheva 2017: 176). В книжарницата се предлага още художествена литература и канцеларски материали. Предвид факта, че в помещението се предлагат и музикални

инструменти като мандолини, китари, цитри, цигулки, както и принадлежности за тях, можем да я определим като книжарницата от смесен тип (RIM-Shumen, ot del Nova istoria, inv. № 7692).

П. Байнов работи още и с Акционерното дружество „Фабрика за книжни стоки“ на Йосиф Едуард Риглер. От русенския склад на фирмата той се снабдява с книжарски материали. С посочената фирма работят и още две шуменски фирми – печатница „Спас Попов“ и печатница „Опит“ на Д. Търговски. Фирмата на Риглер предлага и финансово подпомагане на предприемчиви книжари за откриване на фирми. Напълно възможно е същата да е оказала и малка парична помощ на П. Байнов.

Разрастването на дейността води до откриването през 1904 г. на книжарница в Преслав (Slavcheva 2017: 175). Чрез нея П. Байнов става настоятел и разпространител на издаваното от Димитър Благоев сп. „Ново време“, в. „Учител“, в. „Женски глас“, в. „Народна борба“ (Rusev, Dimitrova 1991). През 1898 г. той и книгоиздателят и книжар Христо Олчев издават повестта „Из тесните“. Книгата е отпечатана в София и съдържа 123 страници. Предполагаме, че познанството между двамата издатели се дължи на факта, че самият Хр. Олчев е разпространител на изданията на Данов и както стана ясно по-горе, пловдивчанинът е сред предпочитаните книжари, с които работи и П. Байнов. През 1901 г. книжарницата на П. Байнов издава книгата „Средата като фактор на нравственото възпитание“. Тя съдържа 128 страници и е отпечатана във варненската печатница на К. Николов. Същата година габровската книжарница „Наука“ изпраща запитване до шуменец за набавяне на книжното тяло в Габрово (DA-Shumen, f. 58k op. 1 a.e. 213 l.15). Две години по-късно П. Байнов става и настоятел на „Библиотека за прочит“, издавана от печатница и книжен склад на Ст. Атанасов от София (DA-Shumen, f. 58k op. 1 a.e. 189, op.1, l.1). През 1905-1906 г. книжарницата на шуменец П. Байнов се превръща в постоянен клуб на интелегентните социалисти. В нея често присъстват Димитър Подвързачов, Христо Герчев, Борис Евтимов – юрист, кмет на гр. Шумен, социалистът Еню Марковски и др. Румяна Пашалийска посочва, че в книжарницата на П. Байнов се организират импровизирани концерти, за които „музикалната банда“ си служи с продаваните в книжарницата музикални инструменти (Pashaliyska 1998: 25, 27).

Книжарницата на П. Байнов работи до 1929 г., когато е отстъпена на Вълчо Даскалов (Shumenski vesti № 33/ 01.05.1929).

През 90-те години на XIX в. с книжарска и книговезска дейност се занимава и Димитър Иванов, който през 1890 г. открива малка работилница (Stoykov 2015: 149). Осем години по-късно регистрира фирмата „Димитър Иванов“, чиято дейност се изразява основно в книгоподвързачество. Учредената фирма е еднолична, без клонове и се управлява лично от собственика.

Близките връзки на Д. Иванов с офицери от артилерията в града спомагат за разширяване на дейността му. Постепенно към книгоподвързачеството Д. Иванов добавя и книжарство. Новата дейност налага и промяна на фирмата. С допълнение от 5 юли 1907 г. към регистрираната по-рано фирма се добавя дейността *книжарство и предприемачество* (DA-Shumen, f. 53k, op. 1 a.e. 22, l-9). Росица Ангелова в монографията си за стопанското развитие на Шумен посочва, че Д. Иванов откупува от печатаря книжар Димитър Кънчев неговата книжарница и така започва да се занимава с книжарска дейност (Angelova 2006:

184). По този начин собственикът започва да осъществява доставка на канцеларски материали за нуждите на офицерите в Шумен.

Големият обем от работа е причина Д. Иванов да назначи като помощник в книжарницата си своя племенник Илия Петров, който остава на работа близо три години, след което сам започва да упражнява книжарския занаят (Stoykov 2015: 149). Освен книжарската дейност Д. Иванов е редактор и издател на в. „Шуменски куриер“, който излиза в период от четири години (1930-1934). Книжарницата работи до Първата световна война.

По сведения на Коста Шапков в един от дюкяните на пл. „Оборище“ в Шумен работи книжарница и книговезница на Иван Петков. Собственикът упражнява книжарски занаят от 1890 г., а осем години по-късно регистрира и фирма. Търговската му кантора се намира на ул. „Араста“ в дюгената част № 444 (DA-Shumen, f.53k, op. 1, a.e.47, 1). За времето, в което работи, книжарницата на И. Петков издава две заглавия. Първото е справочната книга „Как се издължава военната тегоба“, отпечатана през 1901 г. в печатница „Опит“ на Д. Търговски, а втората е издадената през 1905 г. книга на Елена Страннолюбска „Идеален урок. По <E. P. Hughes.>“ (BU 1981: 348). Според броя на страниците печатното издание има брошурен характер. Книжарницата вероятно работи до Първата световна война.

През 1898 г. в Шумен започва да работи и книжарницата на Борис Кожухаров. Регистрираната фирма е еднолична и освен с книжарство се занимава и с търговия на галантерийни стоки. Книжарницата се помещава в здание на ул. „Панайот Волов“, в близост до аптека на Нисим Бежарано, а по-късно се помещава в дюкяните под неговата къща, срещу казармите на Седми пехотен преславски полк (Naralanova, Slavcheva 2022: 70). През 1910 г. собственикът на книжарницата Б. Кожухаров е назначен за помощник-кмет на Шумен при управлението на кмета Марин Денев. Фирмата на Б. Кожухаров работи до 1935 г., но до края на своето съществуване книжарницата не издава нито едно печатно издание. Извършва основно продажба на книжарски и канцеларски стоки (DA-Shumen, f.53k, op. 1, a.e. 135).

Със значима книжарска и издателска дейност се отличава книжарницата на Петър Кънчев. През годините е известна под няколко наименования: „Образцова книжарница“, „Изгрев“, „П. Кънчев“. Първоначалната дейност на собственика е печатарство, но след прекратяването му П. Кънчев открива собствен павилион за продажба на вестници и списания, а по-късно и книжарница. Постепенно малкият книготърговски магазин прераства в „Образцова книжарница“, която бързо успява да се наложи на шуменския пазар. В началото на 1905 г. П. Кънчев започва търговия на дребно за продажба на тютюн, разни качества папириси, вестници, картички, прочитна художествена литература и др. Пет години по-късно, през 1910 г., собственикът официално регистрира фирмата „П. Кънчев“. Тя е еднолична, без клонове и се управлява лично от собственика (DA-Shumen, f.53k, op.1, a.e 509, 1,3). В „Български алманах“ за 1911 г. срещу името на Петър Кънчев е отбелязано, че се занимава само с „карти илюстрирани“ (BA 1911: 571).

В навечерието на Първата световна война книжарница „Изгрев“ използва помещение на площад „Кушир“. В нея се предлага богат асортимент от илюстрирани и визитни картички, канцеларски пособия, художествена

литература, както и всички броеве от руската „Универсална библиотека“ (Obshtestven glas 1914). Кирил Ставрев посочва, че „Универсална библиотека“ е издание на издателството на Георги Бакалов „Знание“ и се явява продължение на „Нова библиотека“ от посоченото издателство (Stavrev 2003: 25). Сред разнообразието от заглавия в книжарница „Изгрев“ се среща още руска и френска литература (Gergova 1991: 169). Петър Кънчев е сред добре запознатите книжари с литературата, която предлага в собствената си книжарница. Именно този факт го прави един от предпочитаните книготърговци в Шумен (RIM-Shumen, ot del Nova istoriya, inv. № 5373).

В началото на ХХ в. започва и издаването на т. нар. „библиотеки“. Това са периодични поредици от преводни художествени произведения. През 1914 г. книжарница „П. Кънчев“ поставя началото на издателската си дейност с поредицата „Популярна библиотека“. На следващата година в нея издава комедията от Аристофан „Облаци“ в превод от Р. Леваков. Изданието е включено в цитираната библиотека под № 5-6. Това е една от най-значимите библиотечни поредици в Шумен. Целта на издаването им е „да дава добри преводи на класическата и модерна литература, като пуца 2-3 номера месечно...“. Спомената „Популярна библиотека“, издание на книжарницата на П. Кънчев, излиза от 1915 до 1920 г. и от нея се издават общо 121 броя (DA-Shumen, f.714k, op. 1, a.e. 114, l.7). Според изследователката на френската преводна литература Лили Стойкова издаваната от шуменската книжарница поредица „Популярна библиотека“ съдържа добри преводи на чужда литература от съвременни и класически автори. Чрез нея книжарят издател П. Кънчев допринася за популяризирането на френска художествена литература. Сред по-значимите автори са Жан Расин – Шатобриан, Алфонс дьо Ламартин и др. Всичко това допълнително допринася за разширяването на кръгозора на шуменските читатели (Stoykova 1984: 379). Освен френска литература място в поредиците намират и руски автори. Сред тях е Максим Горки с неговия роман „Тома Гордеев“. Поредицата съдържа 532 страници и обхваща номера от 11 до 32. Преводач от руски език е известният Димитър Подвързачов (RBL 1982: 96). След Първата световна война книжарницата издава още две поредици: „Юношеска библиотека“, която излиза в период от четири години (1918-1921 г.) и „Художествено четиво“ (1919 г.) (DA-Shumen, f.714k, op. 1, a.e. 114, l.7). Книжарницата на П. Кънчев издава общо 23 печатни издания, от които три са откупени от Стоян Атанасов в София и са пуснати в тираж с ново корично заглавие и цена. Това са разказите по Достоевски „Елха и сватба и Честният крадец“ (BU 1978: 310), „Сърцето изобличава, Черният кот и други разкази“ (BU 1979: 464) и повестта „Ася“ (BU 1981: 489). Те са издадени в периода 1918-1919 г. и са от поредица „Популярна библиотека“. Книжарницата продължава да работи и след 20-те години на ХХ век и като съдружник се включва сина на П. Кънчев – Кирил.

В годината, свързана с едно от най-значимите събития в българската история – Обявяването на българската независимост през 1908 г. и провъзгласяването на Княжество България за Царство, на площад „Араста“ в Шумен започва да работи още една книжарница – тази на Станю Дайчев. Две години по-късно собственикът я прехвърля в помещение на ул. „Цар Освободител“ в града. Книжарницата е една от най-реномираните в Шумен, а в местната преса е обозначена като Централна книжарница „Нова епоха“. В нея се

Стела Славчева. Книжарници в Шумен...

продават всички видове канцеларски пособия, актуални и интересни заглавия на изгодни цени и богат асортимент от картички с изгледи от Шумен. Подобно на своите колеги, С. Дайчев също прави 10% отстъпка на ученици при покупка на едро (Obshtestven glas 1910).

С цел разширяване на дейността си през 1910 г. С. Дайчев организира и книговезница със същото име – „Нова епоха“. Тя се намира на едно от възловите места в Шумен, в близост е до Окръжния съд и в нея собственикът изработва всички видове ученически, канцеларски и библиотечни книги при „цени умерени“ (Obshtestven glas 1910).

Година след откриването на книжарницата на С. Дайчев, през 1909 г. Иван Лесичков също отваря книжарница. Собственикът е известен под псевдонимите Иван Плебеев, Иван Пролетарски, Иван Скочилев (BU 1997: 362). Известен е и със своите социалистически възгледи. Търговската дейност на И. Лесичков започва в началото на ХХ в., когато организира издателство под името Книжарница „Светлина“ Иван Лесичков. Дейността на фирмата е книжарство и издателство (DA-Shumen, f.53k, op. 1, a.e. 429, 1-2). Предвид факта, че Лесичков е привърженик на БРСДП (т. с.), то неговите издателска и книжарска дейност имат съществено значение за разпространението на социалистическите идеи в страната (Videnov 1981: 15). Книжарница „Светлина“ поставя началото на издаването на поредица „Библиотека. Смърт на милитаризма“. Тя излиза в три броя, които съдържат революционни заглавия, а част от преводите от руски език са извършени от самия книжар под псевдонима Иван Пролетарски.

Ценен принос към обществено-педагогическата литература има библиотеката „Съвременна наука и художествена литература“, издавана от книжарницата на И. Лесичков в периода 1908-1911 г. В нея място намират трудове като „Генералната стачка и социалдемократията“ от Хенриета Роланд, чийто предговор към българското издание е дело на Васил Коларов. Преводът на печатното издание е осъществен от известния педагог, преводач и тесен социалист Иван Георгиев, баща на академик Владимир Георгиев и професор Емил Георгиев (DA-Shumen, f.714k, op. 1, a.e. 114, l. 3). В началото на 1909 г. книжарницата на И. Лесичков организира подписка за издаване на сп. „Училищна практика“. Това е месечно дидактическо художествено списание с премия „Свободни игри“, чийто редактор е д-р Чакъров (Obshtestven glas 1909). От библиотека „Училищна практика“, издавана от Лесичков, излиза една поредица в 176 страници. Първото издание е отпечатано в шуменската печатница на Д. Иванов през 1908 г., а второто и третото издание съответно през 1912 и 1921 г. – в печатница С. Попов в Шумен. Голяма част от изданията на книжарница Лесичков са дело на шуменската печатница на С. Попов, която след 1903 г. се поема от сина Величко. През 1910 г. работниците в упомената печатница организират стачка, в която апелират към издателите да изтеглят предоставените за печат текстове в печатницата на В. Попов до приемането на техните искания. В подкрепа на работниците това прави и самият И. Лесичков (Obshtestven glas 1910).

През 1918 г. И. Лесичков става издател на известната повест на Александър Куприн „Суламита“. Поради големия обем на повестта издателят я предлага в издавана от него „Нова всемирна библиотека“ с номера от 24 до 26. Същата година П. Кънчев също издава повестта в своята „Популярна библиотека“, но с друг преводач. Издаването на две или повече издания на едно и също заглавие

и град в рамките на една календарна година е често срещана книгоиздателска практика до 1944 г. (Zagotov 2005: 383).

Според сътрудника в Института за литература при БАН Кирил Ставрев честа практика на издателите е откупуването на продукцията на фалирала книгоиздателства, които новите собственици издават с променени издателските данни. Сред откупвачите авторът посочва шуменеца И. Лесичков, който през 1918 г. закупува книжното тяло „Детски театър: Драми, комедии и сцени“ и го издава като свое с променена заглавна страница (Stavrev 2003: 30).

Книжарницата на И. Лесичков работи от 1909 г. до 1918 г., като реализира шест заглавия, от които пет излизат в издаваните от книжарница „Светлина“ библиотеки – „Смърт на милитаризма“, „Съвременна наука и художествена литература“ и „Долу милитаризма“. Голяма част от изданията на книжарницата са свързани със социалистическите идеи. На 13 януари 1921 г. фирмата на И. Лесичков е заличена от търговския регистър на Шуменския окръжен съд. Причина за това е промяна в местожителството на собственика, който се установява в София (DA-Shumen, f.53k, op.1, a.e 429, l. 6). Вероятно Лесичков продава книжарницата на Иван Владовски, тъй като в местната преса се публикуват обяви относно продажбата на книжарница „Светлина“ със собственик (Shumenski vesti 1921).

В годината на Балканската война – 1912 г., Велико М. Джамбазов регистрира търговска фирма за търговия с галантерия и книжарски стоки (DA-Shumen, f.53k, op.1, a.e. 713, l. 3). В средата на месец юли с. г. едноличната фирма става съдружническа чрез включването в дейността на Гено Добрев. Новоучредената фирма приема активна и пасивна на регистрираната по-рано еднолична фирма на Велико Джамбазов. Дейността и седалището ѝ в Шумен на ул. „Славянска“ се запазват. Дружеството е без клонове и се управлява от двамата съдружници (DA-Shumen, f.53k, op.1, a.e. 713, l. 6, 9). Само два месеца по-късно, през септември 1912 г., съдружието се прекратява, макар фирмата „В. Джамбазов Сие Г. Добрев“ да продължава да съществува формално (DA-Shumen, f.53k, op.1, a.e. 784, l. 4). В. Джамбазов продължава да осъществява първоначалната си търговия с книжарски стоки.

До 1920 г. книжарницата на В. Джамбазов издава три заглавия. Първото е с автор Вълчо Даскалов – „Какво и как да рисуваме. Ръководство за учители“. Книжното тяло съдържа 134 страници с практически съвети и информация, свързани с обучението по рисуване. Основно книгата е предназначена за учители. Отпечатана е в печатницата на Пеню Пенев в Шумен, а година по-късно търпи второ издание, но този път издател е самият автор и неговата книжарница Вълчо Даскалов. В сравнение с първото издание второто е с по-голям обем от 180 страници и е отпечатано в печатницата на Спас Попов. Книгата се предлага основно от автора в неговата книжарница. Същата година, чрез страниците на шуменската преса, книжарница В. Джамбазов уведомява за издадения поетичен сборник „Книга на песните“ от значимия немски поет Хайнрих Хайне (Shumenski vesti 1919).

Третата издадена книга е озаглавена „Под сянката на кипарисите. Легенди“. Тя излиза в библиотечната поредица „Мак“ през 1920 г. и съдържа няколко разказа. Печатното издание съдържа 47 страници, а негов преводач е шуменският писател Трайко Симеонов.

Много често новооткритите книжарници са собственост на лица, които преди това работят като ученици в книготърговските магазини на свои близки. Такъв е примерът с Илия Петров. Той е роден в Шумен. На книжарски занаят се учи при чичо си – книжаря печатар Димитър Иванов. Това му дава възможност да се запознае отблизо с тънкостите на книжарството. Малко по-късно работи в печатниците на С. Дайчев и Д. Кънчев. За кратко време е печатарски работник при В. Блъсков. По този начин Илия Петров има възможността да се запознае с работата на част от книговезниците и печатниците в града (Stoykov 2015: 148-149). Натрупал достатъчно опит и познания в бранша, в началото на юли 1914 г. И. Петров започва самостоятелна търговия с книжарство и книговезство. Дванадесет години по-късно (1926 г.) официално регистрира фирмата „Илия Петров“. Тя е еднолична, без клонове, със седалище Шумен. Дейността ѝ е търговия с книжарство и книговезство (DA-Shumen, f.53k, op.1, a.e. 1283, 1-5).

През същата година шуменският седмичен политически лист „Обществен глас“ дава информация за откриването на нова модерна книжарница срещу Окръжния затвор в Шумен, в зданието на Хаджи Савва х. Радев (Obshtestven glas 1914).

С името на окръжния проверител при Шуменската окръжна постоянна комисия – Йордан Петров, се свързва следващата книжарница, открита на 5 юни 1913 г. Дейността ѝ се изразява в търговия с книжарски и канцеларски стоки на дребно и книгоиздателство (DA-Shumen, f.53k, op. 1, a.e. 746, 1.1,2). Имаме предположение, че самият книжар е родственик на Петър Юрданов, който е преводач и издател на книгата „Венец азбучний“. В статията си за възрожденските спомоществатели Цветана Радева посочва, че синът на Петър Юрданов има собствена книжарница и продължава книгоразпространението (Radeva 2001: 42).

В книжарницата на Й. Петров, която се намира на улица „Казанджийска“, могат да се намерят счетоводни, деловодни книжа и формуляри, изработени според новите законови наредби. Публикуваните на страниците на шуменските вестници реклами са насочени предимно към учители и общински служители, което ни навежда на мисълта, че книжарницата работи основно с общинските учреждения. Вероятно за това значение има и длъжността, която заема собственикът към годината на откриване на своята книжарница – проверител при Шуменската окръжна постоянна комисия. Й. Петров е представител и на най-новата опростена литография, която се използва предимно при отпечатването на документи за нуждите на банкови учреждения и търговски кантори. Вероятно поради тази причина и известията, които публика на страниците на местната периодика, са насочени именно към тези заведения (Obshtestven glas 1914). Вероятно значение има и местоположението на книжарницата, която към 20-те години на ХХ в. се намира срещу шуменската община, което предполага и избора при доставка на книжни материали.

Книгоиздателството отпечатва образци по училищно деловодство и счетоводство, както и учебни помагала, книги и списания за училищните библиотеки. През 1914 г. училищните бюджетни бланки, изготвени от Петров и Т. Българанов, получават одобрението на Министерство на народното просвещение. В книжарницата се извършва и продажба на училищни дневници, главни книги и др., насочени предимно към училища и общински учреждения. Намират се и новоизлезли издания, сред които книга повест от обществения живот „Из тинята

на живота” (Obshtestven glas 1914), както и актуалната за времето брошура на В. Мирчев „Пенсиите на чиновниците и служащите при изборните учреждения”. В нея авторът разглежда жизненоважен въпрос, касаещ всички служители в изборните учреждения. След като прави кратък преглед на пенсиите в другите страни, В. Мирчев обръща внимание и на приетите законопроекти. Брошурата е отпечатана през 1914 г. в печатницата на И. Лесичков (Obshtestven glas 1914).

През 20-те години на ХХ в. книжарницата сменя своето местоположение и е разположена в помещение на ул. „Славянска” срещу сградата на Градското общинско управление в Шумен. Книжарницата на Й. Петров развива дейност до началото на 1921 г., когато се преотстъпва на книжаря Вълчо Даскалов (Shumenski obshtinski vestnik 1921).

На 1 юни 1904 г. Коста и Пресиян Димитър Дюкмеджиеви образуват събирателно дружество „Братя Дюкмеджиеви“. Седалището на новоучреденото дружество се намира в Шумен, но откриват и клон в гр. Попово, за който отговаря лично Пресиян Дюкмеджиев. Шуменската фирма се управлява и представлява от Коста Дюкмеджиев. Дейността ѝ се изразява в търговия с книжни стоки, канцеларски и училищни пособия, железария и домашни потреби, музикални инструменти, лакове и др. (DA-Shumen, f.53k, op.1, a.e.278, 1.1,2). Събирателното дружество просъществува близо година, когато Пресиян излиза от съдружието и образува самостоятелна фирма. Така на 15 октомври 1905 г. е регистрирана фирмата „Пресиян Дюкмеджиев“ със седалище ул. „Тодор Икономов“. Работи до края на 1905 г., когато Пресиян Дюкмеджиев престава да извършва търговия (DA-Shumen, f.53k, дз,1, a.e.288, 1-3).

Общо за времето от края на ХІХ до 20-те години на ХХ в. шуменските книжарници издават около 48 заглавия, от които 29 са преводна литература с преобладаващи предимно френски издания, следват учебници и учебна литература – 12 заглавия, а по-малък е дялът на художествената литература.

От всичко изложено дотук, можем да заключим, че шуменските книжарници не са строго профилирани в издаваната литература, а са от смесен тип, съобразени с търсенето на шуменския пазар. Шуменските книжари са учители, писатели, редактори, стопански дейци, музиканти, общински служители, но всички те полагат усилия за развитието и духовното израстване на населението. Макар някои от книжарниците да нямат дълъг живот, те оставят своя отпечатък в развитието на просветното дело в града.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Angelova 2006: Angelova, R. Stopansko razvitie na Shumen (1878-1944). Veliko Tarnovo: Faber [Ангелова, Р. Стопанско развитие на Шумен (1878-1944). Велико Търново: Фабер].

Angelova 2007: Angelova, R. Vasil Yordanov nezasluzheno zabraven shumenets. //Biblioteka, br. 5-6 [Ангелова, Р. Васил Йорданов незаслужено забравен шуменец. // Библиотека, бр. 5-6].

BA 1896: Balgarski almanah za 1896 god. Sofia: Liberalniy klub [Български алманах за 1896 год. София: Либералний клуб].

BA 1911: Balgarski almanah za 1911 god. Sofia: Petar Glushkov [Български алманах за 1911 год. София: Петър Глушков].

Blaskov 1897: Blaskov, I. Za uchebnitsite i za nashite knizhari. // Balgarska sbirka [Блъсков, И. За учебниците и за нашите книжари. // Българска сбирка].

Стела Славчева. Книжарници в Шумен...

- BU 1978 II:** Balgarski knigi 1878-1944. Bibliografski ukazatel. Azbuchna poreditsa. T. II. G-Z. Sofia: Narodna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy” [Български книги 1878-1944. Библиографски указател. Азбучна поредица. Том II, G-Z, София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий”].
- BU 1979 IV:** Balgarski knigi 1878-1944. Bibliografski ukazatel. Azbuchna poreditsa T. IV. M-P. Sofia: Narodna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy” [Български книги 1878-1944. Библиографски указател. Азбучна поредица. Том IV, M-P, София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий”].
- BU 1981 V:** Balgarski knigi 1878-1944. Bibliografski ukazatel. Azbuchna poreditsa. T. V, R-T. Sofia: Narodna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy” [Български книги 1878-1944. Библиографски указател. Азбучна поредица. Том V, P- T, София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий”].
- BU 1997 IV:** Balgarski knigi 1878-1944. Imenen pokazalets. T. VIII, Chast 1, Sofia: Narodna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy” [Български книги 1878-1944. Именен показалец. Т. VIII, част 1, София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий”].
- Cholov 2003:** Cholov, P. Balgarskite vaorazheni cheti i otryadi prez XIX vek. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“ [Чолов, П. Българските въоръжени чети и отряди през XIX век. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”].
- Daskalova 1999:** Daskalova, K. Gramotnost, knizhnina, chitateli, chetene v Bulgaria na prehoda kam modernoto vreme. Sofia: LIK [Даскалова, К. Грамотност, книжнина, читатели, четене в България на прехода към модерното време. София: ЛИК].
- EBVI 1988:** Entsiklopediya na balgarskata vazrozhdenska inteligentsiya. Sofia: D-г Petar Beron [Енциклопедия на българската възрожденска интелигенция. София: Д-р Петър Берон].
- Georgiev 2016:** Georgiev, L. Knigoizdavaneto v Bulgaria 1806-1944. Sofia: AN-DI [Георгиев, Л. Книгоиздаването в България 1806-1944. София: АН-ДИ].
- Gergova 1991:** Gergova, A. Knizhninata i balgarite XIX – nach. na XX vek. Sofia: BAN [Гергова, А. Книжнината и българите XIX – нач. на XX век. София: БАН].
- Gergova 2004:** Gergova, A. Bulgarska kniga. Entsiklopediya. Sofia - Moskva: PENSOFT [Гергова, А. Българска книга. София - Москва: ПЕНСОФТ].
- Haralanova, Slavcheva 2022:** Haralanova, B., S. Slavcheva. Glavnata ulitsa nyakoga ot garata do ploshtad Oborishte (1920-1945). Shumen: Faber [Хараланова, Б., С. Славчева. Главната улица някога от гарата до площад „Оборище” (1920-1945).] Шумен: Фабер].
- Koledarov 1935:** Koledarov, S. Nashite prevodachi – 5. Vasil Yurdanov (Varbev). // Literaturen glas, br. 269 [Коледаров, С. Нашите преводачи – 5. Васил Юрданов (Върбев). // Литературен глас, бр. 269].
- Likovski 1983:** Likovski, N. S patosa na vazrozhdenskite parvopечатari. // Poligrafia, kn. 3 [Ликовски, Н. С патоса на възрожденските първопечатарии. // Полиграфия, кн. 3].
- Parizhkov 1984:** Parizhkov, P. Apostoli na knigata. Sofia: D-г Petar Beron [Парижков, П. Апостоли на книгата. София: Д-р Петър Берон].
- Pashaliyska 1998:** Pashaliyska, R. „V minuti na literaturni zabavi, dori kogato samichak az tvorya...” (Shumenskiya period na Dimitar Podvarzachov). – V: Sakelariiev, I., T. Totev (sast.). Yubileyна nauchna konferentsiya Hristo Gerchev. Shumen: Antos [Пашалийска, Р. „В минути на литературни забави, дори когато самичък аз творя...” (Шуменският период на Димитър Подвързачов) – В: Сакелариев, И., Т. Тотев (съст.). Юбилейна научна конференция Христо Герчев, Шумен: Антос].
- Radeva 2001:** Radeva, Ts. Oshite za vazrozhdenskite spomoshstevovateli. // Minalo, kn. 2 [Радева, Ц. Още за възрожденските спомоществователи. // Минало, кн. 2].
- RBL 1982:** Rechnik na balgarskata literatura. Sofia: BAN [Речник на българската литература, т. 3. София: БАН].

- Rusev, Dimitrova 1991:** Rusev, I., M. Dimitrova. Belezhitiyat shumenets Pavel Markov Baynov. // Shumenska zarya, br. 6 [Русев, И., М. Димитрова. Бележитият шуменец Павел Марков Байнов. // Шуменска заря, бр. 6].
- Slavcheva 2017:** Slavcheva, S. Nepoznatiyat Pavel Baynov. // Godishnik na natsionalniya politehnicheski muzey – Sofia, t. 19 [Славчева, С. Непознатият Павел Байнов. // Годишник на националния политехнически музей – София, т. 19].
- Stavrev 2003:** Stavrev, K. Literaturno-hudozhestveni sbornitsi i antologii 1878-1944. Bibliografski ukazatel. T. I. Analitichna chast. I Sofia: BAN [Ставрев, К. Литературно-художествени сборници и антологии 1878-1944. Библиографски указател, т. I, част I. Аналитична част. София: БАН].
- Stefanov 2016:** Stefanov, R. Osnovni periodi i etapi v razvitiето na socialisticheskoto knigorazprostranenie v Balgaria. Sofia: Nauka i izkustvo. // Izvestiya na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“. T. XV (XXI) [Стефанов, Р. Основни периоди и етапи в развитието на социалистическото книгоразпространение в България. // Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“. Т. XV (XXI)].
- Stoykov 2015:** Stoykov, D. Spomeni na shumentsi za edna otminala epoha. Intervyuta i belezhki na Georgi Dzhumaliev. Chast I. Varna: Slavena [Стойков, Д. Спомени на шуменци за една отминала епоха. Интервюта и бележки на Георги Джумалиев. Част I. Варна: Славена].
- Stoykov 2016:** Stoykov, D. Spomeni na shumentsi za edna otminala epoha. Intervyuta i belezhki na Georgi Djumalie. Chast II. Varna: Slavena [Стойков, Д. Спомени на шуменци за една отминала епоха. Интервюта и бележки на Георги Джумалиев. Част II. Варна: Славена].
- Stoykova 1984:** Stoykova, L. Knigoizdateli na frenska prevodna literatura v Balgaria ot Osvozhdenieto do 9. IX. 1944. Sofia. // Izvestiya na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“, t. XVII [Стойкова, Л. Книгоиздатели на френска преводна литература в България от Освобождението до 9. IX. 1944. // Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, т. XVII].
- Videnov 1981:** Videnov, A. Prinosat na Shumen kam kulturnata istoriya na Balgaria. Literatura, izkustva. V chest na 1300-godishninata ot sazhdavaneto na balgarskata darzhava. Chast Parva. Shumen [Виденов, А. Приносът на Шумен към културната история на България. Литература, изкуства. В чест на 1300-годишнината от създаването на българската държава. Част първа. Шумен].
- Zagorov 2005:** Zagorov, V. Aleksandar Ivanovich Kuprin v balgarskoto knigoizdavane (1911-1944). // Godishnik na Sofiyskiya universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Fakultet po zhurnalistika i masova komunikatsiya, t. 12 [Загоров, В. Александър Иванович Куприн в българското книгоиздаване (1911-1944). – В: Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Факултет по журналистика и масова комуникация. Т. 12].
- Zmееv 1986:** Zmееv, R. Knigoizdatelstvo „Mavrodinov“ v Tutrakan (kraя na XIX - nachaloto na XX vek). – V: Dobrudzha. Varna: Georgi Bakalov [Змеев, Р. Книгоиздателство „Мавродинов“ в Тутракан (края на XIX - началото на XX век). – В: Добруджа. Варна: Георги Бакалов].

Периодика

Shumenski vesti – в. „Шуменски вести“

Shumenski obchtinski vestnik – в. „Шуменски общински вестник“

Maritsa – в. „Марица“

Obshtestven glas – в. „Обществен глас“

Zashtita – в. „Защита“

Стела Славчева. Книжарници в Шумен...

Съкращения

DA-Varna – Държавен архив – Варна

DA-Shumen – Държавен архив – Шумен

RIM-Shumen – Регионален исторически музей – Шумен